

SZIGETI JENŐ

Elek apó meséi

Százötven kötetnyi életművének egyharmada mesekönyv, regényeinek, elbeszéléseinek jelentős része ifjúsági és leányregény, mert nem csupán szórakoztatni akart, hanem nevelni: hitre, emberségre, az olvasás szeretetére. A nép életének, szíve rezdülésének ismerete, a néphagyomány élő és eleven forrása táplálta írásait. Ezért lehetett nemzedékének tanítómestere. Lengyel Dénes szerint a múlt történetekbe nemesült világa „úgy vette körül, mint a levegő. Édesanyja altatódalai, édesapja regéi, a falusiak mesemondása, népdalai akkor hatottak rá, amikor a lelke a legfogékonyabb volt.” Ekkor tanulta meg a kultúra hagyományozásának máig alapvető szabályát, amit egyik írásában így fogalmazott meg: „Valamint a házat is alulról kezdik építeni, azonképpen a magyar irodalom olvasóközönségének nevelését is alul, a gyermekeknél kell kezdeni.” Ma is megszívlelendő alaptörvény ez.



Benedek Elek (Forrás: Cultura.hu)

Elek apóról – ahogyan még szüleim hívták, akik a „cimborák” nemzedékéhez tartoztak – legszívesebben magam is igaz népmesét szeretnék írni. Könyveiből tanultam olvasni, ő tanított meg a magyar mese- és mondavilág gyöngyszemeire, mindezeket unokáim is lelkes figyelemmel olvassák. Ezért hát kezdjünk hozzá Benedek Elek¹ bemutatásához úgy, ahogyan a meséi szólnak.

Hol volt, hol nem volt egy székely legényke, aki 1859. szeptember 29-én – vagy talán egy nappal később, 30-án – született egy kis udvarhelyszéki falucskában, az erdővidéken, a Hargita tövében. A falucska neve Kisbacon. Ősei kisnemesek voltak, lovaskatonák, vagy ahogyan akkor mondták, császári huszárok. Nagyapja, Benedek István például 24 esztendeig szolgálta a császárt, üldözte Napóleont és 1813-ban Párizsba is bevonult. Mint világjárt székely huszár tért haza szülőfalujába, de a sok kaland között azt is elmesélte, hogy a fény városában, ahogyan Párizst hívták, a száraz, égett, eldobálásra ítélt kenyérhajak mentették meg életét az éhenhalástól.

Hogy milyen is volt a falu, milyenek voltak az emberek, azt Elek apó meséi mondják el. Régi, szabad székely szokás szerint a székelyudvarhelyi református kollégium diákja lett, de ide is elkíserte a kisbaconi nóták meg a mesék tündérvilága, amiket még az őt dajkáló Rigó Ánistól hallott téli estéken. 1877-ben érettségizett. Ekkor már készen volt a Sepsi Jób nevű diák-társával együtt gyűjtött népmese-gyűjteménye, mely 1882-ben, *Székely tándérorország* címen jelent meg. De addig még sok kaland és küzdelem várt rá.

A székely fiúcska zekével a vállán, abaposztó nadrágban Budapestre került egyetemi hallgatónak, és mivel szülőföldjéről tarsolyában magával hozta a mesélőkedvet, szerencsét próbált az irodalom terén is. Végtelenül jóhiszeműen érkezett a kiegyezés utáni Budapestre, ahol az újjazdagok falánkságával, korrupt fényűzésével találkozott, de nem idomult hozzájuk, ahogyan oly sokan. Mindhalálig kisbaconi székely legény maradt. Első írása Jókai Mór híres lapjában, az *Üstökös*ben jelent meg, de ez csak csöndes kezdet volt. A nagy kaland ezután következett. Gyulai Pál volt ekkor a pesti irodalmi élet nagyhatalmú ura. Hozzá kopogtatott be egy napon Benedek Elek, összeszedve minden bátorságát. A Sándor utcai lakásában fogadta „a félelmes kis ember”, ahogyan a kortársak hívták. A házat ma emléktábla jelöli.

– Nos, mit hozott barátom? – kérdezte tőle a nagyhatalmú irodalmi úr.

¹ Benedek Elekre emlékezünk születésének 160. és halálának 90. évfordulóján.

– Székely népdalokat, balladákat, meséket – rebegette elfogódottan a le-
gényke.

– Aztán ismeri-e a *Vadrózsákat*? (Ez volt Kriza János híres-neves nép-
ballada-gyűjteménye.)

– Gyerekkorom óta.

– Hát a Kisfaludy Társaság kiadványait?

– Azokat is.

– Az Erdélyi János gyűjteményét is?

– Azt is. Ezek még sehol sem jelentek meg – mutatott a maga kéziratára.

– No, no, majd meglátjuk, hangzott a szkeptikus válasz, s a kéziratot el-
nyelte az íróasztalfiók.

Teltek a hetek és a hónapok, de a siker elkerülte. Novellái, kisebb-na-
gyobb írásai kiadatlanul heverték a kiadók fiókjában. Nem történt semmi.
Egyszer csak, amikor már teljesen elkeseredett, *Az ellenőr* című lap címlap-
ján megjelent Benedek Elek nevével az első cikk. A kétségbeesést öröm
váltotta fel. Benedek Elek abbahagyta egyetemi tanulmányait, újságíró lett.
Először a Rákosi Jenő által szerkesztett *Budapesti Hírlap* munkatársa lett.
Cikkei alá ezt a nevet írta: „Székely Huszár”. Itt sikert sikerre halmozott.
Ettől fogva haláláig mindig volt valamilyen lapja és hamarosan olyan nagy
népszerűsége tett szert, hogy könyveinek sikere Jókai Mór regényeivel ve-
tekedett. Írófejedelem lett, országgyűlési képviselő, félelmes tollú újságíró,
de mégis, lelke mélyén megmaradt nagy mesemondónak.

Az első világháború vérzivatarára után erkölcsi kötelességének érezte,
hogy visszatérjen szülőfalujába, mint a „föl-földobott kő”. Fogadalom-
ból, egy álló éven át ki sem mozdult a kertjéből. Majd feladva önként vál-
lalt fogságát, lázas tevékenységbe kezdett. Felvette a román állampolgár-
ságot, és mindenkinél hamarabb rájött, hogy Erdélyben csak úgy lehet el-
viselni az életet, ha román és magyar között igazságos béke van, ami nem
a politikusokon, hanem a köznapi embereken múlik. Meg kell tanulni a
békés együttélést. Tudta, mit kell tenni. Mozgósítani kell az erdélyi ma-
gyar kultúra útját, hogy a belső ellenségeskedés meg ne mérgezze azt. A
munkát a legkisebbeknél kezdte, hiszen övék a jövő. Gyermeklapot szer-
kesztett, méghozzá érdekeset, hogy az új nemzedék ne feledje anyanyel-
vét, magyarságát, és toleráns legyen és maradjon minden emberi értékkel
kapcsolatban. Mozgósította az erdélyi írástudókat és így lett ő az induló
erdélyi magyar irodalmi élet első katalizátora. Nemcsak „unokái”, hanem
„fiai” is voltak. Fel akarta ébreszteni az erdélyi írástudó értelmiséget, a te-
hetséges fiatal írókat kábultságukból. Összefogásra, írásra buzdította
őket, és munkáikat kivitte a nép közé. Tudta, hogy az elrejtett érték az el-

nyomókat segíti. Hamarosan fél Erdély a barátja volt. Nemcsak írásai, hanem emberi-erkölcsi magatartása volt az, ami hatott. Nem valóságtól elrugaszkodott álm-ideológiákat kell gyártani, hanem meg kell tanulni újra a köznapi emberséget, ami alól a történelemnek semmiféle vihara nem ment fel minket. Az ő „fiai” voltak: Tamási Áron, Nyíró József, Szántó György, Berde Mária, Bartalis János, Tompa László, Sipos Domokos, no meg Dsida Jenő. Nélkülük nem létezhetett volna a két világháború között erdélyi irodalom.

1922-ben megindult Benedek Elek máig emlékezetes gyermekújságja, a *Cimbora*, amely Elek apó szerint „a jó gyermekek képes hetilapja” volt és 1929-ig – Benedek Elek haláláig – rendszeresen megjelent. Bennük nemcsak mesék, hanem ismeretterjesztő írások is helyet kaptak. Kevesen tudják, hogy az a jól ismert mesefordulat, hogy „jó tett helyébe jót várj”, Benedek Elek tollán vált közmondássá. Az a mondat, hogy „szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál”, szintén az ő keze által vált szelíd intelmmé. Mivel a lap fennállása során mindig pénzügyi nehézségekkel küzdött, Benedek Elek a családtagjait dolgoztatta ingyenmunkásként. A *Cimbora*-unokák – vagyis ifjú olvasói – nem tudták meg soha, hogy a mindenki által szeretett és kedvelt gyermekújság nem azért szűnt meg, mert Elek apó meghalt, hanem Elek apó azért halt meg, mert megszűnt a *Cimbora*. Ahhoz, hogy a lap megjelenhessen és a lap írói a betevő falatjukhoz szükséges honoráriumot megkaphassák, Benedek Elek bankkölcsönöket volt kénytelen felvenni egy szatmári banktól, 30%-os uszorakamatra. És Elek apó hitt és reménykedett. A bankárok álnokul, szélhámosok módjára hitegették.

A *Cimbora* halt meg először. Benedek Eleknek nem az anyagi csőd fájt, hanem az, hogy újság nélkül maradtak a betűre éhes erdélyi gyerekek. Úgy érezte, hogy végleg kicsavarták a fegyvert a kezéből, megölték honfitársai. A *Cimbora* és Elek apó haldoklását fia, Benedek Marcell rövidesen megírta. Életében először, a *Cimbora* megszűnésekor egyszerűen nem volt többé dolga ezen a világon. Nem jelent meg a lap, és ezért elapadtak a *Cimbora*-unokák levelei. A napi 30-40 levélből csak 2-3 levél maradt. Leste a postást, de sokszor hiába. Pedig Benedek Elek mindenkinek válaszolt, gyengéd szóval és őszinte szívvel és mindig szép kerek betűkkel írva. Augusztus közepén, rekkenő hőségben beállt árpát aratni. Nem lett volna szükség erre, de valami hasznos dologgal akarta magát elfoglalni. Jó kaszás volt, bár már jobbára az íróasztalhoz szokott. Intette is felesége: „Vigyázz, Elek, megárt”. – „Bírom én még, Istennek hála” – válaszolta mosolyogva. Gyermekei így vigasztalták az aggódó hitvest: „Hagyja csak, Mamus, legalább nem emészti magát”. Augusztus 17-én is hajnal-

ban kelt. Csíkos fehér nadrágban, hófehér ingben kaszálni indult. Tízóraira hazatért. A tornác akkor 150 éves asztala minden jóval megrakodva várta, zöldhagymával, szalonnával, írósvajjal, lépes mézzel, friss borvizzel. Kolompszó hívta össze a szétszéledt nagycsaládot minden étkezésre. Nagypó is bejött, de nem ült le enni. Szobájába ment levelet írni. Eközben érte a halál.

Mi Benedek Elek titka? A válasz egyszerű: a soha nem feledett szülőföld. Az urbánus gondolkodású Schöpflin Aladár, aki sok mindenben másként vélekedett, mint Benedek Elek, így jellemzi írásművészetét: „A székely falusi élet, parasztok, fél-paraszt életét élő kis-urak, a székely erdők és völgyek specialistája volt, meghatott szeretettel, érzelmességre beállítva, a rokonszenvet keltés észrevehető szándékával mondott el apró, egyszerű bonyodalmú és lelki életet kevésbé feltáró történeteket a népről, melyből származott s melytől nem idegenedett el soha.”² Egy szóval ezt úgy mondhatjuk, hogy ember volt és ember maradt a meséiben, de még a publicisztikáiban is. Ritka jelenség az irodalomban, hogy valakinek az írásai és a magánélete teljesen azonos. Ez a patak-tisztaságú becsületesség a titok nyitja. Az írásaiból sugárzó emberi tisztaság ma is hat, mivel egyre inkább a leírt szó az emberi manipulálás eszköze. Egyre kevesebb a leírtakban a szívünkéből kiszakadó szó. Benedek Elek gyermekei, családja meg a köznapi székely emberek számára olyan volt, mint a védőszárny. Oltalmazott és magasra emelt. Azt tartotta, hogy valami gyönyörködte-tőt, valami élvezeteset kell írni a gyermekeknek, olyant, amelynek nyilvánvalóan egyszerű és emberséges az igazsága. Irtózott a mesterségesen kitalált történetektől, a felszínes moralizálásoktól, a szájbarágós tanulságokkal cicomázott tanmeséktől. Meggyőződése szerint a való életben van minden szépek és jónak az ősforrása.

A mese a lélek kenyere. Egyetemes emberi jelenség, mivel óceántól óceánig minden nép hagyományában megtalálható. A valóság és a képzelet határmezsgyéjén olyan alapigazságokat fogalmaznak meg, amelyek emberségünk számára fontosak és elengedhetetlenek. Hidat épít a tudatos és tudattalan világ között. Megkísérli az alaktalan gondolatot történet formájában megjeleníteni. Ha megvonjuk gyermekeinktől a mesét, képzeletük, vagy ahogyan ma divatosan mondani szokás: „innovációs képességük” nem fejlődik ki. Az embernek nemcsak a valóság talaján kell tanulni járni, de a képzelet szárnyán is meg kell tanulni repülni. Ezért a Bibliában

² *A magyar irodalom története a XX. században*. 1937. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Bp.

is vannak mesék. A legnevezetesebb közülük Jótám verses formájú meséje arról, hogy a fák hogyan mentek el királyt választani (Józs 9, 8–15). Jézus is használt tanításában mesei elemeket, elég itt a gazdag ember és a szegény Lázár példázatára gondolnunk (Lk. 16, 19–31).

A mese akkor jó, ha erkölcsi értékeket képvisel. Nem az egyes cselekedeteket boncolja, hanem egyetemes erkölcsi értékeket ragad meg és történetek formájában beépíti gondolkodásunkba. A mesék szimbólumvilágában testet öltenek erkölcsi világunk szabályozó eszméi. A mesék hősei először „áldozatok”, küzdelmek árán, próbatételek vállalásával kikerülnek ebből a szerepkörből: A mesehősök bolyongásaik és próbatételeik során bejárják az égi és földi, valamint a földalatti–tengermélyi világot. Különleges utazásaik alatt saját személyiségük rejtelmivel és adottságaival ismerkednek meg. Benedek Elek meséiből mindezt megtanulhatjuk.

Befejezésül hadd idézzem Ranschburg Jenő egy nagyon mai, megszívlelendő gondolatsorát. „Napjainkban sok szó esik arról, hogy a képernyőről áradó erőszak milyen sokat árt a gyerekeknek. Ez kétségtelenül igaz állítás, de nyitva hagyja a kérdést: mi a helyzet a tündérmesékkal? Hiszen, aki olvasta vagy gyerekkorában hallgatta őket, pontosan tudja, hogy például Grimm meséi tele vannak erőszakos cselekményekkel (...) A televízióban fröcskölő művér és a tündérmesébe rejtett erőszak között a legfontosabb különbség az, hogy az utóbbit a szülő meséli gyermekének, az ágy szélén üldögélve. Ilyenkor a gyermekben a nap folyamán óhatatlanul felgyülemelő félelmek, agresszív indulatok a mesebeli hős kalandjaihoz kapcsolódnak, és a – szülő biztonságot, nyugalmat, szeretetet árasztó közeliében – fel is oldódnak a szerencsés befejezés katarzisa során. Biztos vagyok benne, hogy a televízió sem tudna ártani, ha a szülők – beszélgetésre készen – ott ülnének gyermekeik mellett, és fognák a kezüket, miközben együtt nézik akár a Tom és Jerryt, akár a Híradót” (*A tündérmesék lélektana*).